

ORIENTAREA PROFESIONALĂ A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI – SUGESTII METODOLOGICE

Rezumat. *Orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități este un fenomen cercetat mai mult tangențial. Complexitatea acestui fenomen, lipsa unui consens în lumea științifică referitor la orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități ne-a determinat, ca în baza unor analize conceptuale din literatura de specialitate, a experimentului de constatare, în acest articol să propunem unele sugestii metodologice pentru psihologi, psihopedagogi speciali.*

Cuvinte-cheie: *orientare profesională, persoane cu dizabilități, ghidare în carieră, abordare diferențiată, climat psihologic favorabil.*

În condițiile societății contemporane, când revoluția științifică și tehnică solicită participanților în procesul de producție un orizont tehnologic tot mai larg, capacități și abilități superioare de folosire a tehnicii, formarea și orientarea profesională a tinerei generații, pe traseul învățării pe tot parcursul vieții, este de mare actualitate. Orientarea și pregătirea profesională temeinică a tinerilor cu dizabilități este – în aceste condiții – indispensabilă pentru a putea face față schimbărilor semnificative și accelerate din societate.

Tendența crescândă de orientare profesională a persoanelor cu dizabilități este un deziderat atât în lume, cât și în Republica Moldova. Ea se întemeiază pe evoluția drepturilor omului și, în particular, a drepturilor copiilor, pe nevoia de democratizare a societății și a școlii inclusiv. Această idee se reflectă în mai multe acte legislative internaționale, ratificate de către Republica Moldova (Convenția ONU cu privire la drepturile Copilului; Declarația mondială a Educației pentru Toți; Convenția ONU pentru dizabilitate etc.); într-un șir de documente naționale: *acte legislative* – Constituția RM; Codul familiei; Codul Educației; Legea cu privire la drepturile copilului; Strategia „Educația 2020”; *documente de politici* – Strategia națională și Planul de acțiuni privind reforma sistemului rezidențial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012, Strategia națională privind acțiunile comunitare pentru susținerea

copiilor aflați în dificultate pe anii 2007-2014, Strategia de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010-2013), Planul național de acțiuni comunitare pentru susținerea copiilor aflați în dificultate pe anii 2007-2014, Programul național de asigurare a egalității de gen pe anii 2010-2015, Programul de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020.

Prin orientare profesională se înțelege acel complex de acțiuni destinate să informeze o persoană către o profesie sau o familie de profesii, în conformitate cu interesele și aptitudinile sale. Orientarea profesională are ca scop identificarea, pentru fiecare individ, a profesiei celei mai potrivite (Popescu-Neveanu, 1977).

Datele obținute în urma realizării experimentului de constatare, realizat în cadrul Proiectului „*Epistemologia și praxiologia asistenței psihologice a învăță ii pe tot parcursul vieții*”, ne-au permis să elaborăm unele sugestii metodologice pentru psihologi privitor la orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități.

În elaborarea sugestiilor metodologice ne-am axat pe: *legitățile de dezvoltare a persoanelor cu dizabilități* (Л.С. Выготский); *analiza aspectelor psihologice privind orientarea profesională* (C. Perjan, M. Vîrlan, C. Platon, A.M. Filimon, I. Manolachi, M. Jigău); *conceptele referitoare la orientarea profesională* (I. Bontaș, G. Tomșa, O. Dandara,

A. Lozan); *conceptul de ghidare în carieră* (E. Bocsa, R. Munteanu, Р.П. Овчарова); *bazele teoretice ale orientării profesionale și consilierii profesionale* (Е.А. Климова); *teoria compatibilității tipurilor de personalitate, intereselor cu traseul carierei care oferă satisfacție profesională* (J.L. Holland, D. Golland); *teoria dezvoltării imaginii de sine implicarea în comportamentele specifice alegerii profesionale* (D.E. Super); *utilizarea tehnologiilor de joc în consilierea de grup* (Е.С. Пряхникова); *structura autodeterminării profesionale și factorilor ce o influențează* (П.А. Шавира).

Ideile științifico-teoretice privind interdependența și unitatea aspectelor cognitiv, afectiv și psihomotor, care determină dezvoltarea comportamentului, ca activitate psihică generală a persoanei, sunt luate ca bază importantă pentru structurarea programului de intervenție psihologică. Intervenția la nivel cognitiv are repercusiuni importante asupra tuturor celorlalte sfere: cea a motricității, emoțională, motivațională etc., astfel încât dezvoltarea unor abilități cognitive noi conduce la creșterea stimei de sine și a autocontrolului persoanei cu dizabilități. Domeniul cognitiv poate fi considerat ca fiind calea principală prin care să se ajungă la celelalte domenii: comportamental, emoțional și la evaluarea acestora.

Principială pentru cercetarea noastră este teza fundamentală a lui Л.С. Выготский despre cele două zone de dezvoltare: zona dezvoltării actuale, ce determină ciclul încheiat de dezvoltare, și zona proximei dezvoltări, în care se determină abilitățile și deprinderile în proces de formare.

În atare context, *principiile orientării profesionale* constau în:

- pregătirea psihologică a persoanei în vederea alegerii profesiei;
- autodezvoltarea și autodeterminarea subiectului în procesul orientării;
- asigurarea unei concordanțe optime între structura de personalitate a subiectului și cerințele psihofiziologice ale profesiei;
- cunoașterea și respectarea cerințelor vieții sociale în procesul orientării;
- activizarea rezervelor probabile ale personalității subiecților în procesul orientării.

Este important ca orientarea profesională să fie abordată diferențiat, ceea ce presupune clasificarea persoanelor cu dizabilități pe grupuri, în conformitate cu planurile de viață și profesionale ale persoanei, nivelul de dezvoltare și particularitățile psihofiziologice. O astfel de abordare diferențiată permite ca orientarea profesională să fie efectivă.

Luând în considerare particularitățile psihofiziologice de dezvoltare ale acestor persoane, este important să se respecte *principiul corespunderii profesiei și a intereselor, capacităților, competențelor, stării de sănătate a persoanei*. Totodată, persoana cu dizabilități trebuie să conștientizeze perspectivele de autocunoaștere, autorealizare, autoapreciere în procesul de orientare profesională.

Pentru a identifica aptitudinile profesionale ale persoanelor cu dizabilități necesare, se impun un șir de **factori**:

1. natura ascunsă a unor calități profesionale importante care se manifestă numai în activitate;
2. criteriile interne de evaluare a propriei persoane, abilităților, succeselor și eșecurilor, orientarea asupra aprecierii din exterior;
3. nivelul conștiinței de sine, instabilitatea stării emoționale, autoaprecieri inadecvate;
4. experiența și deținerea informațiilor fiabile despre lumea profesiilor și piața muncii;
5. cunoașterea de către persoană a posibilităților sale, a stării sănătății;
6. informarea persoanei cu dizabilități referitor la nomenclatorul profesiilor;
7. starea sănătății persoanei și adecvanța profesiei alese;
8. implicarea părinților și specialiștilor în domeniu (*medici, psihologi, psihopedagogi speciali, asistenți sociali*).

Persoanele cu dizabilități întâmpină unele impedimente: cunoașterea limitată a mediului înconjurător, lipsei imaginilor/reprezentărilor despre profesii, incapacitatea de a se orienta în alegerea profesiilor, confruntarea cu diferite dificultăți la angajarea în câmpul muncii.

Din acest considerent este necesară asistența calificată din partea psihologilor, care să contribuie la formarea competenței de orientare profesională și motivarea la o activitate în corespundere cu aptitudinile persoanei. Totodată este important de a limita domeniile profesiilor accesibile persoanei, astfel micșorând riscul traumatizării.

Este de dorit ca orientarea profesională a acestor persoane să înceapă din instituția de învățământ și să continue în diferite centre specializate cu caracter formal și voluntar. Acestea vor pune accentul pe diagnosticarea obligatorie, profilaxie (consiliere și corecție), implicarea în traininguri cu monitorizarea ulterioară la locul de muncă.

În caz dacă sunt înaintate cerințe înalte față de persoanele cu dizabilități referitor la orientarea

profesională, este necesar de a crea **condiții** corespunzătoare pentru soluționarea acestor probleme prin:

- crearea unui climat favorabil;
- pregătirea psihologică pentru orientarea profesională (I. Cerghit [2], Л.М. Шипицына, Маймачук [8] explică că implicarea persoanelor în instruire se poate realiza numai atunci când există motive care activează și susțin învățarea);
- realizarea comunicării didactice (E. Verza [4], Е.А. Стребелева [10] argumentează în lucrările lor: comunicarea didactică reprezintă modul fundamental de interacțiune psihopedagogică dintre subiectul și obiectul educației;
- folosirea unor modalități eficiente de activizare [3]: strategii de învățare prin cooperare, strategii de învățare individualizată etc.

De asemenea, în orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități, un rol hotărâtor îl are autodeterminarea profesională, ce include înțelegerea conținutului profesiei, condițiilor de însușire a acesteia, cunoașterea/înțelegerea corespunderii profesiei date cu propriile competențe, interese; asigurarea dezvoltării, înțelegerii obstacolelor/greutăților, contraindicațiilor, reglementărilor legislative, stilului de viață, subculturii și caracteristicilor în construirea unei cariere.

La baza programului de orientare profesională trebuie să se ia în considerare nu doar particularitățile psihofiziologice și de dezvoltare persoanei concrete, ci și a grupului în care aceasta este inclusă.

De aceea la formarea grupurilor de orientare profesională este de dorit de a lua în considerare anumite **criterii**:

- particularitățile psihofiziologice de dezvoltare ale persoanei;
- vârsta persoanei;
- interesele și înclinațiile comune pentru un anumit tip de profesii.

Deoarece unele tipuri de deficiență impun persoanelor cu dizabilități posibilități de recepționare mai dificilă a informației, persistența tulburărilor de atenție, memorie, gândire, motivație etc., scopul și obiectivele orientării profesionale trebuie să fie clare și corecte, iar realizarea acestora necesită monitorizare din partea psihologului. Este de dorit de a stimula și controla îndeplinirea sarcinilor și a hotărârilor luate, de a organiza, a motiva, a cointeresa aceste persoane spre orientarea profesională. De asemenea, este recomandabil de a stabili în comun cu persoana cu dizabilități criteriile care vor fi utili-

zate pentru a le evalua succesul în autodeterminarea profesională. Implicarea în egală măsură a ambelor părți în organizarea orientării profesionale le va crea o poziție de viață activă și insistentă pentru a forma „conexiunea inversă”, a-i încuraja oferindu-le diplome, certificate, invitații la evenimente, cadouri, excursii, avansare în cadrul grupului, numindu-i mentori pentru alte persoane.

În situația în care în dependență de tipul deficienței și a particularităților individuale persistă: motivația redusă față de muncă, lipsa independenței, infantilismul, pasivitatea socială ca urmare a hipertutelării, în activitatea de orientare profesională este necesar de a se forma competențe de autoorganizare, de activitate independentă/personală. În acest sens, psihologul trebuie să ofere posibilități și informații pentru a le dezvolta acestor copii independența în gândire, alegerea metodelor de orientare profesională, organizarea diferitor evenimente, luarea în practică a deciziilor proprii. Totodată instruirea să fie democratică, neautoritară (persoanele cu dizabilități trebuie să fie la curent cu metodele și planul de activitate, să fie implicate în elaborarea acestuia, să aibă dreptul la cuvânt și posibilitatea să-și modeleze orientarea profesională în conformitate cu cerințele lor). Chiar dacă aceste persoane nu sunt pregătite să-și asume responsabilitatea pentru proces și rezultat, și să depună efort pentru realizare, este necesar de a le stimula treptat delegându-le atribuțiile și responsabilitățile. În opinia noastră includerea persoanelor cu dizabilități în grupul de orientare profesională, luând în considerare rezultatele evaluării psihologice, ar contribui la organizarea mai bună a planificării activității psihologului (organizării de excursii, întâlniri cu reprezentanți din producere, întâlniri cu viitorii angajatori, mărirea cercului de comunicare a acestora, găsirea prietenilor pe interese etc.).

Persoanele cu dizabilități care au acumulat deja o experiență în orientarea profesională și au însușit o profesie pot fi numite **ca mentori** pentru cei care sunt la început de cale și nu sunt apti în alegerea profesiei. Evident, activitatea mentorilor trebuie să fie ghidată de către psiholog. Includerea persoanelor cu dizabilități în activitatea de orientare profesională admite depășirea consecințelor hipertutelării. Este cunoscut faptul că hipertutelarea la vârsta școlară mică provoacă invidie la ceilalți copii, iar la vârsta preadolescentină, adolescentină – ridiculizare, ironii și dispreț, este percepută ca un semn de incapacitate. Din acest considerent depășirea hipertutelării din partea specialiștilor, părinților

este una dintre cele mai importante condiții pentru reușita în orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități.

De asemenea în orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități este important de luat în considerare *factorul de stigmatizare socială*, care este în strânsă legătură cu hipertutelarea (deoarece este una din cauze), și reprezintă prin sine un spectru larg de factori sociali și psihologici, care constau din prejudecăți împotriva persoanelor cu dizabilități, uneori exagerând și atribuindu-le „dificultăți” în plus, subestimându-le capacitățile și imaginea de sine ca persoane dependente, care necesită îngrijire permanentă. Aceste stereotipuri pot fi de folos pentru persoanele cu dizabilități care au nevoie cu adevărat de hipertutelare, dar totodată pot provoca impedimente acelor persoane care sunt capabile, dispuse și doresc să fie independente. Din acest considerent activitatea de informare, profilaxie din partea psihologului este necesară.

De remarcat că stigmatizarea socială este activ interiorizată de către însăși persoanele cu dizabilități, astfel încât acestea sunt captive rolului lor social. Totodată, psihologul trebuie să contribuie la depășirea fenomenului „cultul bolii”. Acest fenomen provoacă diminuarea/scăderea motivației de a depăși dificultățile în urma experienței sau încercărilor nereușite. Sursa acestui fenomen se regăsește în fenomenele psihologice individuale. Indiferent de vârstă, efectul „cultului bolii” provoacă anxietate, frică și contribuie la diminuarea rezultatelor activității sale, iar posibilitatea de a controla/a ține sub control situația dimpotrivă mărește eficacitatea.

Pentru a ajuta persoanele cu dizabilități să facă față fricii, anxietății care se referă la viitorul lor, trebuie să fie dezvoltată capacitatea de a gândi strategic, de a vedea în perspectivă și planifica de urgență, de a construi o succesiune logică de etape posibile de viață și relațiile lor cauzale, iar în orientarea lor profesională să includă construirea de scheme și algoritmi ale diferitor moduri de viață și de dezvoltare profesională după modelul „Dacă nu varianta A, atunci varianta B”.

De asemenea, este necesară modelarea fanteziilor compensatoare, ce înlocuiesc autodeterminarea profesională. Ex.: *dacă nu voi deveni ce doresc, de exemplu general, dar mie îmi propun să fiu lemnar, eu consider că nu e de mine, mama și tata mă vor hrăni.*

O particularitate a orientării profesionale a persoanelor cu dizabilități este locul care trebuie să-l ocupe pregătirea psihologică către *trecerea de la activitatea de învățare la activitatea profesională*. Atâta timp cât aceste persoane se află în instituția

de învățământ, colegiu, universitate/institut etc., acestea și părinții lor se află într-o stare psihologică stabilă. Deși ei nu activează în câmpul muncii, au scopuri bine determinate, iar activitatea de învățare într-o măsură oarecare cunoscută le oferă posibilitatea de a comunica cu cei din jur. Odată cu finisarea studiilor și trecerea la activitatea de muncă, dacă orientarea profesională a acestora a fost incorectă și n-a contribuit la formarea unor planuri profesionale adecvate, ce pot fi îndeplinite, persoana întâmpină mai multe dificultăți/greutăți/probleme și riscă să realizeze că tot efortul ce l-a consacrat studiilor nu este suficient pentru a se angaja și a se menține în câmpul muncii, a fi solicitat pe piața muncii. Această deseori le provoacă stresul, fac dificile relațiile sociale, creează stări depresive, dispoziții de suicid etc. Din acest considerent pentru a se apăra de frustrare, unii încearcă să prelungească învățătura devenind „veșnicul student”.

De asemenea, intervenția psihologică în orientarea profesională trebuie să asigure socializarea acestor persoane, să le dezvolte competențe de comunicare. De cele mai dese ori persoanele cu dizabilități, sunt pasive, anxioase, nu dispun de capacitatea de a lua o decizie, manifestă neîncredere față de specialiști (consideră că aceștia, gășind o problemă de sănătate, vor influența negativ asupra orientării în profesie). Specialiștii psihologi implicați în orientarea profesională a persoanelor cu dizabilități, trebuie, în primul rând, să contribuie la înlăturarea acestor probleme. Din aceste considerente psihologul, părinții trebuie să ia în mâinile lor inițiativa orientării profesionale, deoarece în cele mai multe cazuri persoanele în cauză nu se pot autodetermina profesional. Prin urmare, nu trebuie de așteptat ca persoana cu dizabilități să „se coacă” independent pentru a se orienta profesional, din contra – scopul asistenței psihologice este de a o pregăti, însă nu de a lua decizie în locul ei.

Un rol primordial îl au părinții persoanei cu dizabilități și alți specialiști cu care aceasta este în contact. Este important, ca psihologul să lucreze și cu părinții persoanelor cu dizabilități, cu specialiștii, ca aceștia să nu-și impună autoritar punctul lor de vedere la alegerea profesiei, ci să găsească un consens. Părinții/specialiștii trebuie să ia în considerare faptul că anume persoana cu dizabilități va activa în profesia aleasă, de aceea trebuie să se țină cont de dorințele persoanei, capacitățile/competențele acesteia, și ce este important, să contribuie la dezvoltarea competențelor formate pentru a le aplică ulterior în procesul de orientare profesională. Este de dorit ca să li se formeze copiilor hobbyuri

stabile încă din copilărie, care mai apoi pot deveni bază în însușirea profesiei. Totodată este important să se creeze un mediu de orientare profesională pentru a scoate în evidență mai multe profesii pe care le-ar putea însuși persoana, ca mai apoi acesta să-și aleagă ce dorește.

În procesul de orientare profesională a persoanelor cu dizabilități psihologului îi revin următoarele *funcții de bază*:

- familiarizarea persoanelor cu dizabilități și a părinților acestora cu unele caracteristici psihologice ale activității profesionale în diverse domenii, cerințele înaintate față de persoană pentru a deprinde o profesie;
- diagnosticarea psihologică a aptitudinilor, intereselor, capacităților și limitărilor persoanei cu dizabilități în alegerea domeniului profesional;
- sprijin psihologic în alegerea traiectoriei individuale de învățare;
- organizarea trainingurilor psihologice privind dezvoltarea capacităților intelectuale, creative și speciale ale persoanei;
- consilierea persoanelor cu dizabilități, a părinților și profesorilor, altor specialiști în rezolvarea problemelor specifice care apar în procesul de orientare profesională.

Totodată, psihologul nu trebuie să se limiteze doar la diagnostic și elaborarea recomandărilor despre profesie, ci să utilizeze diverse *forme/metode* de orientare profesională ce se completează una pe alta:

- întâlniri cu specialiștii;
- vizionarea și discutarea emisiunilor televizate;
- excursii la întreprinderi și instituțiile de învățământ;
- lecții de informare;
- concursuri pentru evidențierea aptitudinilor;
- jocuri;
- seara de artă, cărți, matematică etc.;
- săptămâna profesiilor;
- participarea la „Ziua ușilor deschise”;
- cercuri „Mâini dibace”/ tehnice;
- etc.

Un loc aparte trebuie să îl ocupe *metodele de diagnostic*. Este recomandabil de a diagnostica nivelul de orientare profesională folosind diferite metode de diagnostic – începând cu convorbirea, focus-grup, teste standardizate, teste proiective. În baza rezultatelor obținute, e necesar de a planifica activitatea de orientare profesională, luând în considerare și opiniile persoanelor implicate.

Pentru a optimiza procesul de învățare/orientare profesională și a-l face mai agreabil ne-am bazat pe următoarele *strategii* [1]:

1. Pentru dezvoltarea personalității persoanei și formarea competențelor ei psihosociale, procesul de învățare este mai important ca produs.
2. Persoana nu poate fi considerată o problemă, dacă nu se adaptează ritmurilor propuse de învățare. Ea este un model de învățare, expresie și dezvoltare.
3. Sunt utilizate strategii de microgrup, activ-participative, cooperative, colaborative, parteneriale și socializante, prin implicarea acestora în activități ce presupun cooperare pentru rezolvarea unor probleme, unde pot învăța atât să negocieze, să asculte, să accepte opinii diferite, indiferent de statutul sau rolul pe care îl dețin în grup, cât și să rezolve unele sarcini de lucru în perechi sau grupuri mici.
4. Acordarea de funcționalitate învățării. Obiectivele formulate presupun antrenarea sistematică a capacităților persoanelor cu dizabilități de a cunoaște, înțelege, reacționa, transfera cunoștințele în practica vieții.
5. Trezirea interesului pentru conținut prin folosirea studiilor de caz. Utilizarea situațiilor de joc.
6. Folosirea problematizării pe secvențe didactice și aplicarea practică a rezultatelor prin metode și procedee de expresie: desen, povestire, modelaj, lucru manual etc.
7. Realizarea interdisciplinarității se face într-un mod cât mai atractiv posibil la această vârstă, stimulând interesul persoanelor pentru cunoaștere, prin corelarea activităților.

Orientarea profesională presupune o gamă de activități: consilierea, informarea, evaluarea și îndrumarea, cu scopul de a ajuta persoanele interesate să opteze în ceea ce privește formarea profesională inițială și continuă și oferta de locuri de muncă. Din acest considerent, credem că un program de consiliere și orientare profesională a persoanelor cu dizabilități bine structurat ar avea următoarele beneficii: oferirea de alternative viabile pentru alegerea profesiei, pentru o schimbare în carieră sau în profesie; crearea de suport în perioada în care persoana este în căutarea unei noi profesii sau unui nou statut la locul de muncă; prezența de suport în procesul de calificare și recalificare profesională.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Chicu V. et al. *Psihopedagogia centrată pe copil*. Chișinău, CEP USM, 2008;
2. Gherghit I. *Domenii de investigație a dificultăților de învățare: cognitiv, emoțional și acțional*. In: Revista de psihopedagogie, 2009, nr. 2. București, Editura Fundației Humanitas. 2009. p. 50-56;
3. Mara D. *Strategii didactice în educația incluzivă*. București, Editura Didactică și pedagogică, R.A., 2009;
4. Verza E. *Științele educației*. Dicționar enciclopedic, vol. II. București, Editura Sigma, 2009;
5. Атрощенко И.Ю., Храмова Л.Г. *Методические рекомендации по созданию специальных образовательных условий для обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья в учреждении профессионального образования*. Черняховск, 2013;
6. Бонкало Т.И. et al. *Методические рекомендации по подготовке и организации профессионального ориентирования обучающихся с инвалидностью и ОВЗ в инклюзивных школах*. Москва, Издательство Российского государственного социального университета, 2015;
7. Выготский Л.С. *Собрание сочинений в 6-ти томах*. Т. 5. Москва, Педагогика, 1983;
8. Маймачук Л.М., Шипицына Л.М. *Необучаемый ребенок в семье и обществе. (Социализация детей с нарушением интеллекта)*. Москва, СП. Изд. „Дидактика Плюс”, 2002;
9. *Организация работы по профориентации и профадаптации детей-инвалидов и лиц с ОВЗ: учебно-методический комплект / [сост. Г.В. Резапкина]*. Мин-во образования Респ. Коми, Коми респ. ин-т развития образования. Сыктывкар, КРИРО, 2014;
10. Стребелева Е.А., Екжанова Е.А. *Системы коррекционно-развивающего обучения и воспитания детей дошкольного возраста с нарушением интеллекта*. In: Дефектология, 2006, № 6, с. 3-14.